

СПОМЕНИ ЗА АТАНАС ДАЛЧЕВ

НИКОЛА МЛАДЕНОВ

Трудно си представям поезията на случайни хора и с недоумение съм гледал на сполуките им в нея. Атанас Далчев е един от поетите, от чиято поезия може нищо да не си чел и все пак достатъчно е да го познаваш извън нея, за да го смяташ за един от големите ѝ представители.

Почувствавах го още с първото ми чуване на гласа му, когато му се обадох по телефона. От него чух приятен и откровен глас, който направо предразполагаше с готовността си да изслуша непознатия и да се отзове на това, за което му се обажда.

Естествено всяко едно такова обаждане от неизвестността има своята цел, а тя е почти винаги егонистична. С него се постъпва така, както при отваряне на прозорците, за да „влезе“ слънцето. От такъв човек като Далчев тогава имах най-голяма нужда: за прояснение, което да осветли вътрешната ми несъстоятелност в литературата, в която да бъда насочен по правилния път, та да мога с по-голяма сигурност и умение да разработя този залеж, който чувствавах, че има стойност. . .

У мен се търчеше нещо, но станът ми несигурно нареждаше нишките за изтъкаването на плат и десепа. Този стан беше работил много, но повече на закрито и със собствени сили за вътрешна употреба. А откритият пазар, на който трябваше да се одобри произведението, беше още далече.

Предадох на Далчев моя сборник с около четиридесет басни за преглед, върху който бях работил дълго време и в който бях вложил немалко амбиции и вярявах, че не бяха без успех. Но от прегледа, който той им извърши, се оказа нещо съвсем друго: бяха одобрени едва пет-шест, и то при условие, че още трябва да се работи над тях.

Но макар и зашеметен от тази сурова преценка, почувствавах дружеската ръка на този човек, който ми протягаше като хирург, за да ми помогне и да се стигне до оздравяването.

И на Далчев беше мъчно от нея, но тя се налагаше и я получих според стойността на това, което му бях дал. А за това, че не получих очакваното одобрение, трябваше да се сърдя на себе си.

Налагаше се да се оттегля като пустинници в тишината и доколкото у мен говореше самокритичността, да поработя над развалините, като се помъча да използвам забележките, които беше направил Далчев по всяка една басня и които стояха като ориентиращи знаци, за да ги подобря.

Втората преработка, която трая около една година, се оказа по-несполучлива според прегледа на Далчев, който дори отхвърли някои от басните, които преди беше одобрил. . .

Започнах да се боя от този човек и се зарекох (като, разбира се, не се отказах да избриша сълзите си, да превържа раните си и да продължа да работя над басните си, които за мене бяха основно занимание) да не му давам повече каквото и да е за преглед.

Едва много по-късно само един случай накара Далчев да ми поиска няколко от „най-добрите“ ми басни, за да ги представи в едно списание, в което имал познати. Дадох му четири или пет, но без никаква надежда и само затова, че той ги иска. Но след няколко дни той ми каза, че едва чакал да му се обади по телефона, за да ми признае, че тези мои басни са го накарали и той да пише басни! . . . И то при наличието на Лафонтен, от чиито басни беше превел една голяма част, и толкова вярно и сполучливо. . .

Тук искреността на това възторжено одобрение говореше още по-убедително от предишните две неодобрения. И колкото този случай да беше далече от драматизма на Магелан при откриване на протока, спомних си думите, които бяха написани за него: „До крайните висини достига онова блаженство, което се взема от крайните дълбини на съмнението и отчаянието.“

По-късно в разговор с Далчев по този въпрос той ми обясни, че това постижение дължа на умението си да понасям критика за допуснатите грешки и слабости в писането от моя страна, да се вслушвам и се възползвам от нея. Така от нейния дразнеж се получава бисерът на сполуката.

„Повечето от тези — продължи Далчев, — които искаш да вкараш в правия път, са хитропияниците, на които не им е приятно да говориш за трезвеност. Обикновено този, който не е на мястото си и върви по криви пътища, най-малко има съзнание за виновност, вместо да благодари, че му се казва приятелски истината и да се оправя. Но за такава отношение се иска по-сложен душевен състав за самонаблюдение, контрол и послушание; две души да живеят в него, в един по-ограничен, но в замяна на това по-задълбочен смисъл. Това се отнася и за случая, когато тя е неприятелска, когато цели отричането и омаловажаването, каквото често се случва в редакциите. Тогава трябва да знаеш цената си, за да не тръгнем по криви пътища с цялата си правда и състоятелност, в каквито злонамереността и завистта искат да ни повлекат.“

„Тук се иска — допълних аз — да имаш не две, а три души, и третата да е с по-голям характер, за да устои на тази безхарактерност.“

На Далчев е добре известно, че „животът не е учебник по логика“ и още по-малко е такъв в литературата, което е изразил в един от фрагментите си с надбягванията с коне, където често последните излизат напред и затова не трябва да се съди по първите работи на един начеващ автор — в литературата стават толкова изненади.

Неговата жена ми разказа един случай за времето, когато си е позволявал да поправя слабите бележки в дневниците на някои от тези ученици, на които са били поставяни поради Евландовата праводлинейност от сеизмографски прецизни учители, за което „кошущество“ си е имал големи неприятности с някои от колегите си. Укорявали са го, че прави „мили очи“ на слабите ученици, на което Далчев е отвърщал, че те пък правят такива на инспекторите и министерството.

След като тя спомена за случаи, когато е давал и парични помощи на бедните ученици, попитах жената на Далчев, дали е осиромашавал от такива материални щедрости? А тя се усмихна и поклати глава, като че искаше да обясни: „Напротив, ставал е по-богат с благодарността на тези ученици. Нали знаете старата поговорка: който дава, взема.“

При такива случаи от далечното минало все повече се уверявах защо Далчев е толкова щедър и в литературата с благосклонността си към неизвестните нуждаещи се и се отнася с пъвна отзивчивост към тях. Тази добрина той притежаваше по природа и от нея понякога е страдал в този „железен“ свят. Но въпреки решителното заявяване дори и като много по-възрастен, че ще свива гневно юмруци, той нямаше „да научи на зло беззлюбното сърце“.

Все пак неговата мека природа си остава по-силна от този свят на твърдия метал и благодарение на сблъсъка си с него Далчев създаде поезия с продължители и потомство. А каква по-щастлива съдба може да се иска от тази, която върви към бъдещето с подрастващите поколения!

Не помня повода, който стана причина при една наша разходка да заговорим за Артур Рембо и Пол Верлен, тези най-големи поети на Франция или едни от най-големите, но виждам как Далчев се поприведе и леко ми обърна гръб сякаш от свия пред това, което сподели пред мен със своя леко потриващ глас: „За нашата балканска природа те са нещо невъзможно. Може би Франция, в която свободата се простира навсякъде, е създала поети с такива телесни и душевни откровения. За една голяма поезия е необходимо да се извият такива негативни герои, и все пак герои. Каква е тази природа-безсрамница? Тя е нещо като света Тереза, която постоянно са смущавали видения, противни на нейната святост. Но ловката човешка природа винаги намира лек и за най-големите прегрешения — разкаянието. А Верлен е майстор в него. Когато любимият му е искал да го напусне, той е отправил чисто сексуален настрел с пистолета си срещу Рембо, както става от ревност между влюбени. Верлен влиза в затвора като в храм и излиза от него най-

голям проповедник на католицизма, и дори съжалява като Байроновия шилонски затворник, че след изтичане на двегодисиин срок е трябвало да го напусне.

Верлюбовата поезия и изобщо поезията може да се изрази в следното: вик от сладостна принуда да отхвърлиш нещо непосилно от себе си, като го споделиш, било от чувство за вина, било от слабост пред мощните сили и от разкаяние; често и да се сподели някаква сила на ентусиазъм и на възхищение. . . Но този стремеж всичко това да се сподели или предаде на другия ми се вижда чисто търговска работа. Тези въздишки и викове, страдания и копнежи по невъзможното, по смъртта и безсмъртието имат в основата си друго лице, което, струва ми се, Ларошфуко най-добре е представил. И аз съм се хващал понякога на такава въдица, както споменах другаде, и ми е стеснително. . .

Ние, поетите, се превърнахме на жени: стеном от любов и по любов; търсим да оправдаем слабостите си или да се величаем и още с какви ли не други подбуди и намерения, за да излезе нещо римувано и ритмувано на толкова послушната бяла хартия.

Поезия вече се пише лесно, стандартизира се и лириката се превръща в златна лира, чиято стойност се заплаща от авторите с тази на самоковското тенеке. Баналното се изтъква като оригинално, защото било произлязло от най-възвишените области на духа и от някакви нови пътища. . . Поезията доста се изхитри!

Създал ли е някой от нас по-силна поезия от тази на Ботев? Тя е сякаш изтласкана от гърдите на народа, от страданията му. Резонансът е само на този поет, на неговата душа и сърце. Те са неговият бог и слънцето, докато в повечето поезии авторовата личност се стреми да заеме местото му. Такова нещо не се чувствава в поезията на Ботев. В нея той е само един регистратор.

И аз все си мисля, че това е един голям човек, който с най-хубавите си мисли и настроения е прекрочил границите на нашата страна, от която е очаквал да види всичко добро, но се сблъсква с робството и, от което сякаш получава силен шок и едва тогава в душата му прозвучават поетичните струни, за да изрази бунта си срещу него.

Ботев гледаше на света със своите ясни очи, нормални и прями, и затова можа да създаде такава поезия със своя гений и искреност, която е негов продукт и на която няма равна.

За Ботев сърцето и душата са като някакви стрелки, насочени към външния свят, към Балкана, към братята сънародници. На него му беше добре известно, че сърцето е само един крайно чувствителен свивач се мускул, пулсиращ с ритъма на живота и природата, както опашката на кучето от настроенията, дошли отвън."

Стана дума за скромността. Далчев я охарактеризира у големите хора като узряло самосъзнание за достойнствата им.

— Но Гюте я презира — каза аз, — както е известно. Тя е за него просяшка дрипа и пречка за висшата дейност.

— Именно затова. На парад не се отива с дрипи — обясни Далчев. — Макар да се говори за голяма вътрешна гордост, в нея няма демонстративност, а чувство за притежание, и с пълно право, на едно богатство. Но това презиране на скромността от някой голтак-простак става смешно и дразнешно, когато започне да разгърмява наляво и надясно за достойнството си, каквото не заслужава, и въпреки това той високо е вдигнал глава и с него не може да се говори.

Гютевото презиране на скромността е нещо като хладността на Чехов, която препоръчва при писането. Но колкото и да ти се вижда чудно, според мене Олимпиецът е бил скромен, защото не е подчертавал пред себе си и света нещо повече от това, което е притежавал. Тази негова „нескромност“ е била нещо като индуктор на силното самосъзнание за изляна на своята същност, в своята работа. Той също твърди: „Трябва да си нещо, за да оцениш нещото“ — у другите и у себе си. А това нещо у себе си той най-добре е чувствувал и знаел цената му и затова го е държал постоянно на почетно място, от което го е издигал като потир високо, както това правят свещениците в черквата.

Гюте наистина е имал право да бъде нескромен и да презира нескромността, както немощта и уродите. Който е роден да лети, не бива да пълзи, както подчертава поговорката. Бетховен е бил в това отношение като Гюте и неговата висока гордост е била нещо като муза.

Платон някъде е писал, че изтъкването на истината за някого е най-голямата му похвала. Гьоте, с тази негова „нескроменост“, е казал най-добре истината за себе си. Тя е била особена марка, подходяща за действителния размер на необикновената му личност.

— Във връзка със „За римите на Христо Смирненски и Димчо Дебелянов“, за които пишете, се досетих да ви запитам: какво бихте казали за мъжките и женски окончания или белите стихове в Шекспировите драми?

— Повдигаш интересна тема — усмихвайки се, каза Далчев, — която е малко скрита картина за нашите преводачи и за която съм мислил доста, особено когато съм бил отегчен от самите римски и ми се е искало да премина към белите стихове, което на пръв поглед е по-лесно, отхвърляйки тиранцията на самите римски. Но и тук се получава нещо като в живота — отхвърляне с облекчение едно гайле, след него идва непосредствено друго. Та с това отхвърляне на римите положението става дори по-трудно. Премахнеш ли тези „бастунчета“, тези подпорки в поезията, то на мястото трябва да дадеш по-голяма устойчивост, по-голяма роля.

Ако се прегледат преводите на Шекспировите драми у нас, ще се уверим, че тези бели стихове не са лека работа, дори се чувствава при строгото им спазване външно и вътрешно, че за преводачите би било по-лесно да ги римуват, отколкото да дават тежест на мъжките и женските окончания, които най-добре се чувствуват в Шекспировия стих, в стиха на този необикновен човек, който написа „Венецианският търговец“. Неговият силен стих е можел прекрасно да мине и без звучността на римите, да го изковава така, че тя да се чувствава и без тях, като строго се спазва последователността на тези мъжки и женски окончания. Също не е добре известно, че Шекспир е владел римите с такава ловкост, с такава уменност, че Емерсон пише възторжено за сонетите: „Лирическата мощ на Шекспир се показва и в неговите най-малки произведения. . . Сонетите са еднакво неподражаеми, както и драмите му. . . Нашето време не е в състояние да възпроизведе нито един ред, камо ли едно цяло стихотворение на тия сонети.“ При тези сонети навярно Емерсон е имал предвид на първо място майсторството в поставянето на римите, но изглежда, че малко се е попрестарал в оценката. Аз съм уверен, че Шекспир съзнателно не си е служил с тях в драмата, да да не бъде отегчителен с тези сребърни звънчета и да си служи по-свободно със стиха.

С тези свои строго поставени мъжки и женски окончания в белите стихове на драмите си Шекспир поставя преводачите в големи изпитания, които, както вече споменах, са нещо скрито и затова те често си позволяват да не ги спазват, да ги обикалят и да смятат, че пропускат не е толкова голям и читателите няма да им придиват. Но като не се спазва тяхната закономерност, тежестта им намалява, а оттам и силата на Шекспир в преводите им. И затова съм предпочитал старите преводи на Шекспировите драми, които направо са преведени в проза.

И тук Шекспир си остава трудно достижим за много преводачи и добре е, че не съм овладял и английския език, за да се юрна да превеждам драмите на Шекспир; щях да си създам много неволи и неприятности, като имам предвид тези изисквания. Щях да предпочета да ги превеждам с пълни римски, от които Шекспир нямаше много да спечели, а напротив, колкото и сполучливо да съм вложил майсторлъка си в това „божие мановение“ римата, както я характеризира Шопенхауер.

За щастие и за пример Борис Пастернак е спазил тази закономерност в белия стих на Шекспировите драми и затова преводите му са най-близки до оригинала.

Шилер в своя „Дон Карлос“ е също така верен на тези стихове и тази най-тежка и най-хубава от драмите му е и най-сполучлива, и е постигнала Шекспировия дух.

Ще спомена пак защо Шекспир не си е служил с пълни римски в драмите си, за да не му бъркат в хода на мислите, защото те са като тласъците на билиардните топки, които те получават от шеклата и за които не знаеш след тях коя посока ще вземат.

Добротата на Далчев не „е бездънна“, „зинала дупка“, за която пише Мопасан за героните си от „Един живот“ и още повече към някой известен хора, които не му харесват и които той мрази. Но затова пък за онези, които почита, веднага може да се почувствува това с намек, поглед, възглед, изблик на задоволство при споменаване на името им. Такова настроение се създаде за Асен Златаров. Умиление се изписа по лицето му, когато стана дума за него. „Учудва ме времето — споделих аз, — в което сте писали статията за този най-симпатичен от нашите професори, а това е станало доста рано — когато сте били на 17 години, и то с такава сигурност и стил, в който се чувствава дори четиридесет и седем годишен писател с голям опит. Хубаво нещо са датите

Те много нещо допълват към писането с това четвърто измерение. На тези години такова нещо не бих могъл да напиша, колкото и силно да почитам Златаров, чиято книги от „Натурофилософско четиво“, които е уреждал, имам почти всичките и някои от тях познавам основно. На този професор дължа повече от знанията си по физичните и космични въпроси, отколкото от тези в гимназията, които тогава трябваше да уча по задължение и не ме увличаха. . .“

„Никак не е чудно — отговори Далчев — този професор да те накара да заобичаш и това, към което си бил безразличен или си бил склонен да мразиш. Златаров ми напомня Чехов, който покрай двете си основни занимания е имал и още много други и в които е оставил трайни следи. Той беше много сложна натура, чиято богатство наистина може да се измерва само със злато. Неизтощима са любовознателността му и богатството на духа му. Тази универсалност озарява като ореол професора по химия и е карала студентите да манифестират и плачат над гроба му със сърцераздирателното голямо име: „Учителю! !“ Ще подчертая пак, че тази негова универсалност е дала голям пълнеж и привлекателност на основната му дейност — химията, защото той сам беше едно сложно химично съединение от първокласни човешки елементи, които така са съчетани, че се получават неговата Аура по един неоспорим съвременен алхимичен начин.“

Това изказване на Далчев ме възхити и аз допълних с известна предпазливост: „Златаров ме кара да се заглеждам и към тези, които са по-близо до мене, например в хора като вас, в които намирам подобие на Златаров. Съжالياвам, че не сте станали професор като него, преподавател, от каквото, вярвам, се е чувствувала по-голяма липса от сега, за все още не много просветената ни нация, макар и много жадна за просвета, но ограничена в педантизъм.“

„За професорство, Младенов — отговори Далчев, — не съм се стремял, макар да съм имал възможност за него и предпочетох да си остана един обикновен инспектор в прогимназията, в която ти си учил. . .“

„Съжالياвам много — казах аз, — че не съм ви познавал тогава и дори не съм ви забелязал по това време. Познавах добре Унджиев като директор на тази прогимназия, също и Илия Петров, който беше тогава учител по рисуване и наш класен наставник, но още веднъж съжالياвам, че не сме се забелязали тогава. Запознанството ни щеше да бъде по-отдавнашно, по-добро и може би по-решаващо за мене.“

„И аз съжالياвам за това празно пространство, но е добре, че сега се познаваме, за което станаха причина твоите басни. А колкото за това, че не съм станал лектор, макар и с вътрешни възможности за него, както споменах, особено желание към него не съм имал. Литературата и преводите са ми били по-присърце. А за тези две неща се иска малко по-голяма свобода, която е необходима, та човек да каже нещо и от себе си. Пък и не съм от закалката на Златаров. Той е роден за това лекторство, защото има и злато в устата си.“

„Е, не само той го има — възразих аз, — не липсва и във вас такава.“

Тук Далчев отклони въпроса, като заговори пак за Златаров: „Най-много съжالياвам или по-скоро завиждам на този професор, че се е познавал лично с Яворов, а също така му е бил и приятел, за което го смятам щастлив. Ти знаеш от фрагментите ми колко почитам този поет, че съм стигал и до любовна завист към него.“

Чувствувам, че тогава бих попречил на смъртта му, ако бях на мястото на Златаров, от което той е искал отрова, и го смятам малко за виновен, че не е обърнал по-сериозно внимание на това искане, за да предотврати поне временно най-лошото на този любим негов поет и приятел. Може би да не е можел с нищо да промени края на Яворов, но е трябвало да опита. Колко е лошо, че оставаме забележителните хора да гинат преждевременно.“

Не вярвам у Яворов, когато е поискал отрова от химика Златаров, макар и с категорично настояване, да не се е чувствувал и вътрешният вик за помощ към младия приятел. Колкото и да си категоричен да напуснеш този свят, каквито огорчения и неправди да те карат за това, животът все пак е мил. Асен след тази крещяща изповед на Яворов не е отишъл да го види. Не е достатъчно да казваш, че имаш грях, а да не си простиш, че си го допуснал, а това става малко по-осезателно, като се вземе част от участва на нещастника. Сълзата след нещастieto не са достатъчни за възмездие, но те все пак целят облекчаването на грешника.“

Не зная как бих постъпил, но бих се намесил, бих направил нещо решително за облекчаване на съдбата на този най-нещастен от поетите, макар че е имало не по-малко нещастия тогава

у нас при тогавашните проклетни условия, за които пише Ангел Каралийчев в „Как гинат нашите духовни водачи“:

„Ах, защо не съм бил тогава!“ — често се укорявам, както Кловис, царят християни, който също така е съжалявал и се е провикнал, когато слушал да му четат за мъките на Спасителя. „Ах, защо не съм бил тогава с монте франки!...“

Една сутрин, преди да излезем навън, както беше се загърнал набързо с палто то си и се движеше в стаята. Далчев сякаш изпод него извади една книга с цветни корици и среден формат, близо до джобния, и ми я поднесе. Това беше едно луксозно издание на френски — „Мисли“ на Паскал с неговия портрет. Сподели ми с тайна гордост, че се е наел да ги преведе.

Когато вече бяхме извън града и можехме спокойно да разговаряме, запитах Далчев: „Преди ми споменахте, че вашите учители са Паскал, Монтен и Ларошфуко. А след това прочетох във фрагментите ви, че ги поставяте дори по-високо от белетристите и поетите?“

„По-високо не ги поставям — каза Далчев, — а ги нареждам до най-значителните от тях, защото имам предвид задачата им и техния език. Но съм на път да се съглася, че за мене, а и за много други те са по-полезни в някои отношения от така наречените художници на словото; романисти, разказвачи и поети. У тези моралисти всичко е синтезирано, обобщено и наситено с мъдрост. Тези моралисти хващат направо вола за рогата. Те са хора на по-късния период на писателската работа, на резолюциите, на хора, дошли след богатия период на литературата; те са съдници и критици на това време, жетварите, а също така са и негови утвърдителни.“

„И аз съм на това мнение — допълних аз. — Повече съм склонен да обмислям случая или събитията, да разсъждавам за човека, отколкото да го описвам, макар че не ми липсва умение за това.“

„При тези хора чувствавам по-твърда и устойчива земята под краката си, отколкото при развълнуваното море на белетристиката и поезията — обясни със задоволство Далчев, като чу и моето мнение. — Животът изисква повече обмисляне и здрави заключения, отколкото да се рисува той. Омръзнало ми е от дърдорковци — дори гениални — от рисувачи, от хора, които украсяват положението около нас.“

Например това, което ми дава един роман в триста или четиристотин страници, те ми го дават само в няколко. Те са нетърпеливи читатели въпреки спокойствието, с което пишат. Те са философи и поети със своята философия.

Като се връщам назад към прочетеното и което е толкова много, аз повече си спомням за техните съществени изрази, отколкото за разлятите описания и разговори в романите, или, както Яворов пише за тях: „Не ги обичам: виждам им вътъка, тъканта и изхода още от първите страници“, докато моралистите, въпреки че представят направо една чудесна мисъл с нейната завършеност, те карат дълго да размисляш върху нея.

Нали Гьоте е казал: „Знанието: то е най-значителното на житейския опит, което винаги е отправено към общото.“ А това знание повече приляга на тези моралисти, които пряко ни отвеждат до общото, от тяхната кристализация или по-скоро от онова, което наричаме знание.

Гьоте ни става по-близък, а оттам виждаме огромния му ръст не толкова с огромното му творчество, с неговата цялост, а от тези светкавични максими и рефлексии.

Уверен съм, че на тези трима френски моралисти Гьоте дължи много и той със своите максими и рефлексии сякаш се надига като висока морска вълна и с нейния хребет се нарежда до тях. И аз вярвам, че това е голяма чест за него.

Аз мога да ти говоря още много за доказателство за това, което съм писал за тези моралисти, но смятам, че повече не е нужно, пък и те самите със своето творчество са най-доброто доказателство за тяхната стойност.“

Споменах между другото на Далчев за един неизвестен моралист, който уверява, че писателят е човек, който си изпразва главата, за да си напълни стомаха.

„Не заслужава да бъде неизвестен според мене — обясни той, — след като е можал така ясно и толкова картинно да се изрази по един от най-болните въпроси на литературата. Напомня ми един немски известен моралист, Режисмансе, с неговия афоризъм: „Глупаците са преизпълнени с достойнство.“ Макар да има голям хумор в него, въздържа се да се изсмея. Но тук, в писателството, изпразването на главата често пъти не е равностойно на напълването на стомаха. Много пъти съм

си представял едно списание, един вестник или книга като чек за вътрешно ползуване. А често те са благоприятен предлог за скъпо заплащане на слаби ръкописи. Веднъж напечатани, те оправдават всякаква нередност и безстойност.

Така например една страница или лист в едно списание, ако ти се помести, ще му мъдруват една или две години, ако направо не ти го върнат. Докато в него печатат романи и с продължения и техните части заемат почти половината от това списание. Поне да ги четат, а то като речеш да ги четеш, редовете им направо се връщат на страниците им. А гледаш: там, в началото на романа, сложил портрета на дълбоко замислен автор с очила, написал го плитко. Но иди да го видиш на касата как е вдигнал гордо глава и получава жълтите и сини пачки банкноти. И тогава неволно си спомнях за този афоризъм на неизвестния моралист.

Това скъпо заплащане на евтини страници ми напомня също и преяждането на римските императори с най-префинените лакомства на техните гошавки и пирове — а те са били почти всекидневни, — и на тези повелители е било толкова сладко, че им е било свидно дори с крайно претъкан стомах да се разделят с тях. Затова е имало отделна стая, където със специална пръчица — не си спомням как са я наричали, — са дразнили гърлата си, за да си предизвикат повръщане и разтоварване. С такъв вече облекчен и излъган стомах, те са се връщали наново още повече да го тъпчат с любимото ядене и не е чудно след това повторно пируване да не са се насичали. Тук тези чревоугодници стигат до лакомията на окото със своите бездънни стомаси. Тя е нещо като неблагоприятността, от която най-много се възмущават интервюираните, когато са ги питали за тяхната омаза. . . . Лакомията е по-страшна от самия глад. В нея има толкова нещо непочтено, колкото ужас и страдание има в един дълготраен глад, особено когато той е наложен и цели унищожаване на тялото. Него не можем да наречем непочтен. В него има мъдрост, окапване на косите, докато в лакомството — тъпота и какво ли не. . . .

Далчев внезапно спря да говори и по лицето му се изписаха такова отвращение и погнуса, каквито не бях забелязал у него преди. Повече да се говори и разисква по този въпрос беше безсмислено. Дори почувствувах с това прекъсване и някакво осъзнаване, че беше нарушена мярката по него. Та нали всяко увлечение по каквото и да е един вид е прилично на лакомия.

Една вечер, посрещайки ме в преддверието на апартамента си, Далчев се извини, че имал някаква работа в кухнята и се е налагало в момента сам да се обслужва, като си сваля палтото и влиза в стаята. Аз веднага не направих това, а се загледах в наредените книги на една дълга лавица до стената на коридора, водещ надясно към двете стаи. Така ме завари Далчев, излизайки от кухнята:

„Младен — каза изненадан и със задоволство той, — аз мислех, че вече си се разположил до масата в хола, а ти все още стоиш и гледаш книгите ми. Много са наистина, но често ги чувствавам да ми тежат.“

Влязохме. Аз седнах на един стол до голямата маса, а той на дивана срещу мене и продължи да говори по въпроса за книгите: „Като ги гледам така, идва ми да взема само няколко от тях, които са ми най-много присърце — от тези, които съм се учил и желая да продължа да се уча от тях, — и да се усамотя някъде, без никой да ме смущава и досажда. А това някъде може да бъде само в някой пуст робинзонов остров. Чел съм и съм чувал от много други хора за такава желание.“

Хубаво нещо е ограничаването, а то значи задълбочаване. Сирените ни преследват с примамните си гласове навсякъде, за да ни разсеят и отклонят и да ни убият с това навсякъде и никъде. Одисей и тук е вложил голямо умение, може би по-голямо от вмъкването на дървения кон в Троя, като е надхитрил сирените с техните гибелни примамки, а именно: като е заповядал да го вържат за мачтата на кораба и да му запушат ушите с восък. Този момент смятам за най-силния в „Одисея“. Ние често търпим несполуки в работата или делото поради това увлечение или разсеиване от песните на сирените, а те не са нищо друго, освен всекидневните примамки, които нямат нищо общо с песните на сирените, да се съсредоточим за изпълнението му. А за това се иска да имаме волята на Одисей, неговата предвидливост и сърчност, а също и една добра съветничка като Цирцея, която да ни говори на висок глас.

Спомням си, че веднъж те попитах за процента на прочетените от тебе книги, или по-право от твоята библиотека. Да кажем, че си успял да прочетеш най-много 20% от тях, а пък аз малко повече или по-малко, но процентът не е толкова важен, а какво е останало от тях? — навярно 2%.

Но да се утешим, че други и това не са направили, например тези, които стоят на вратите на литературата, на нейния жалък пропуск. Като имам предвид тяхната начетеност и лошо прочетените от тях книги, не им давам и два процента. Но и ние, ако си представим колко страници сме погълнали от книгите и колко са останали в нас, може и да се отчаяме. Така че книгите, които нямаме, са повече притежание на давиците, които ги държат. . . И все пак и в това отношение те са полезни и са като товарите в трюмовете на корабите, които им дават тежест и устойчивост при плаването.

Но да се върна към усвоеното от книгите и да се запитаме какво знаем от него ние. Както вече се спомена, знаем много малко и не толкова добре. Сократ, макар и да се престарал с неговата скромност, заявявайки, че нищо не знае, е бил донякъде и прав. Но и да знаем много и добре в нашата област, какво от това? Случи ми се да чуя двама шопи или по-право единия от тях, защото другият мълчеше и слушаше уверенията на първия: „Не може да знаеш сичко! И докторо що е доктор и он не знае за нижилер!“ А това може да се каже и за нас, които уж работим усърдно в една област, и понякога и да си внушаваме, че я владеем добре, все пак си оставаме като „доктор“ пред „нижилера“. А Сенкевич в своята „Без догма“ заявява чрез своя герой Леон Плошовски: „И аз се гордея със своето велико не знам.“

Тук се изправяме пред нещо огромно, на което можем да се възхищаваме само, както селяката на Русо, с едно „О!“, а на мене ми идва и това да не казвам, а да отпусна ръце с цялата моя отпаднала гордост пред тази измамница природа, която ни ражда с голяма жажда за знания и която ни убива невежи. . . Да ѝ благодарим, че ни дава живота поне да го опитаме. А какво нещо е той? — нейна квинтесенция, затворена в нерадостна плът, с която и тя живее.

И тук стигаме до многословието, до това утешително многословие, което се опитва да задуши мълчанието.

Ето книгите докъде ни довеждат! И все пак единствени те ни остават със своята най-хубава примамка и занимавка в живота и ни разкриват лъжата.“

„Слятото писане ме дразни“ — подчертават ние. Това, струва ми се, добре го разбирам и от самата техника. В него няма фон на премълчаването, в който да се чуят по-ясно казаните или писаните думи. Сякаш липсва белият екран за отразяване върху него на живата картина — опитат се да зачекна този въпрос пред Далчев и да почувствувам от него, дали съм го разбрал добре.

„С основание ме е дразнело често, защото тази слатост отнема като че ли възможността на думите да се чуят по-добре. Не само между изреченията, но и между самите думи трябва да има тишина, в която да откликне казаната или писана дума. Тук ехото е по-внушително от причинителя.“

В този случай, както ти спомена за техниката, намирам подходящо сравнение с интерметричната игла на шевната машина, без което не може да се осъществи тегелът, шевът, както и яската картина чрез кинематографа. Спомням си едно твое обяснение за нея, за оживяването ѝ, което става посредством някакъв скачкови барабан в него.

Така че, нека повтора, слатото писане затова ми дотяга, защото при него се отнемат този свеж въздух, тишината и фонът, както в претрупаните страници на една обемиста книга, в която в стремежа всичко да се каже, се отнема същественото в нея или се затрупва с тях. По този начин липсва в нея живот, свежест и движение; тя става нещо като обширен храм, но храм без бог, както подчертава Лермонтов в своя „Демон“.

А има книги, набльскани с много мъдрост и те представляват някаква антология на мъдростта, но са сякаш залети от нея и тя е нагъчкана като гниди в ръкав така усърдно, и от които едва ли би станал по-мъдър, колкото и тенденциозно да са се погрижили за това омъдряване на читателя от страна на автора или съставителя им.

Затова Платон си остава със своята философия и до днес уважаван, както е бил през вековете, защото в неговите диалози като червена нишка изпъква мъдростта му, като чрез тях за нея атмосфера, някакъв фон.“

Поводите за един разговор според мене по-трудно се помнят от самия разговор, затова не мога да си спомня кой е поводът — „Мариенбадска елегия“ или „Разговори с Гюте“ — Далчев да подчертае пред мене, че предпочита първата част на „Фауст“ пред втората:

„Много претрупана е втората част на „Фауст“ — започна да обяснява той. — Авторитетът, който има Гюте пред мене, не може да повлияе да ми отнеме това предпочитание. Може би гре-

ша, може би моето чувство и разум да не достигат за пълното съгласие с тази част, с която Олимпиецът завършва фаустовската катедрала и с нея — най-голямата си дейност, и с която се сродява и изравнява с най-големите световни поети като Данте и Омир, но на мене по прилагат и са по-за предпочитане късите творби, от които най-добре се уча.

Данте е изпълнил Божествената си комедия с грешници, а пък втората част на „Фауст“ Гьоте е какво ли не: лемури, сфинксове, сирени, астролози, плутоси, харолди, астрозизици; блажеви младоженци, каещи се, пази клечки, пибай скоро, плутони и всичко, каквото има в живота, като се е постарал тези действащи лица да говорят със свои езици и в този смисъл нашият Бадабалов навярно е писал, че „между кръговете на ада и между трите части на Комедията му: „Ад“, „Чистилице“ и „Рай“, има една далечина, на която дори и око̀то на бога не може да види края. Тази вечно зинала бездна, която слисва и най-силния човешки дух, не уплаши поета на „Фауст“ — или иска да каже, че Гьоте е изпълнил това пространство с живот именно с тази втора част... Оставям критиците да си казват думата, но аз чувствавам това изпълване от Олимпиеца за по-объркан от самия живот на хората. И от този хаос, казан не в библейския смисъл и не в букваления смисъл, се проточва онази златна нишка за възхвалата на труда, за вечния стремеж, който дава смисъл и безсмъртие на живота. Това подчертаване не е нещо ново и аз след прочитането на тази втора част не съм бил особено мобилизиран за този труд и си оставам с моите обикновени стремежи за живот, тежния и радости.

Ясно е, че Гьоте е искал да се състезава със своите велики прадеди и е успял да се нареди до тях след толкова усилия, както и със своята личност, и то с пълно право.

Може да се вярва, че с тази втора част на „Фауст“ Гьоте е отразил своята голяма личност, но пак подчертавам — тя е трудно смислаема за мене, както може би за Хердер „Критика на чистия разум“ на Кант, която нарича паяжина.

И така предпочитам младия Гьоте, Гьоте на младостта с първата част на „Фауст“, пред стария Гьоте с втората част. Първата е по-спонтанна, по-свежа и жизнена. Втората е като Вагнеровите опери: тежка колесница от злато, устремена към небето, както ги определя, струва ми се, Лембах. Чудно ми е, че Вагнер не се е опитал да създаде опера от тази втора част, навярно и той би се затруднил.

Може би тази моя негативна преценка да се дължи на моите симпатии към младостта, а по-скоро би трябвало да предпочитам тази втора част с нейния до голяма степен баснен характер, защото, както знаеш, аз имам слабост към басните. И все пак предпочитанието ми е към първата част, както първата част на Божествената комедия на Данте.

С това изказване си помислих и за предпочитанията на Далчев към първия период на Яворовата поезия, която носи заглавието „Антология“, макар, както преди се спомена, че не е привърженик на антологите. Но тук тя е съставена от един човек, от творчеството му, от самия Яворов и според него заслужава по-голямо внимание от сборника „Подир сенките на облаците“.

Тези мисли не споделих пред Далчев и не беше толкова нужно, пък и нямаше много време за повече разисквания.

При рецитиране на едно свое стихотворение, както бяхме на движение в парка, ми направи впечатление, че у Далчев нямаше никакво рецитатство или близкото до него декламиране, в което основното е викането. С него той сякаш ми сподели съвсем непринудено като нещо между четирите очи, и все пак липсата на декламаторската тържественост ме развълнува много повече. Така той се придържаше към това, което беше писал за драматичните актьори и рецитатори, че са лоши четци на стихотворения. Споделих това пред Далчев.

„Така е — каза той. — Всяка професия си иска подходящо облекло; както униформата на военните служители, тези на жепето, престилките на търговците и работниците, та се стигне до брадите на поповете и техните раса. При декламирането на актьорите пък се иска словото да бъде облечено в надути звукови ефекти. Това униформиране е нещо като оръжие за по-ефикасна дейност, защото човек се нуждае от материалната, по-осезаемата подкрепа на своите духовни нужди, така както stomaxът трябва да се напълни, за да работи по-добре главата.“

Рецитаторът се стреми да ни вземе ума с униформената си реч, с надигане и спадане на гласа си да даде съответния тембър на всяка своя дума, каквото се предполага, че авторът е вложил при самото писане на стихотворението или речта и която, пак подчертавам, е като облекло за езика, без което артистът смята, че не може, както военният без униформата си. Но накрая се полу-

чава това, че ние гледаме повече униформата с лейните украшения и знаци, които отличават вниманието ни от самия човек, а в случая от смисъла на словото.

Най-трудно е да бъдеш естествен с него, за да не отклоняваш вниманието на този, който го слуша и да не го заблуждаваш с тези тонови трикове. В едно стихотворение най-добре се виждат, когато не ни го виушават с тях. При четенето не се получава такова нещо, когато сме сами с книгата, и все пак според мене въздействието ѝ е по-силно от тези посредници. Е, не трябва да се казва съвсем плоско и отмерено, а така, както се споделя едно чувство, едно изживяване пред приятел и близък.

Представи си, че ние започнем да разменяме мисли с песни и с декламации или рецитации, както правят артистите. Нали ще прихнем да се смеем и мисълта ни ще отиде другаде. Мене изключително дълбоко са ме възбуждали тихо казаните думи без натягане и артистичност. Ей така искам да споделя едно мое или чуждо стихотворение.

Учителите също си имат своята униформа и като застават авторитетно до катедрата пред учениците си, смятат, че направо ще налееят знания и ум в главите им. А това поумняване идва с възрастта им, а не че те са единствените индуктори за тази цел. Годиците са били винаги решаващи, както годишните времена за съответната реколта. Това вече съм го подчертавал и в своите фрагменти и бележки."

"Аз мога да кажа с по-голяма сигурност това за себе си, че много малко дължа на това училище и че научих много повече, когато се магнах от него, когато дойде времето за това научаване. То беше за мене една заплаха, един гнет, от който най-малко се учи; един кошмар, който дълго време смущаваше сънищата ми. Сега бих бил много по-добър ученик, отколкото тогава, когато бях на училищната скамейка, но не защото то ще ме научи, или би ме научило, а защото съм подготвен за него, т. е. научил съм се, но за вас това навярно не се отнася. . ."

"Ако погледнеш — допълни Далчев — от моя страна, бих се съгласил и аз с твоето признание, макар да завърших философия, защото това, което знам, го дължа на книгите, а не на учителите, и че за съответните години на учение бях донякъде подготвен от тях, а не от учителите и лекторите. Демек, вървял съм успоредно с тях и с моята вече научена възраст."

"Значи, донякъде и тук си приличаме — казах доволен аз, — както с двете ни уши, от които едното не чува добре — аз с дясното, а вие с лявото."

"Та и с тази разлика се допълваме — каза усмихнат Далчев, — а с разликите се научава много повече понякога!" — и с едно приятно настроение той ме удари по гърба.

Смятах приключен този въпрос, но асоциацията у Далчев е силно развита и след малко възвръзка с него, макар и малко по-далечно, се досети и каза: "Чакай, има още нещо да се каже":

"Талантът в творчеството вече стана изтъркано понятие, да не кажа, според мене, и обидно. С него се подчертава нещо несъответно на човешката дейност, като някакво дарение, попаднало случайно у един човек. Винаги съм се пазил да не ме нарекат талантлив поет, не затова, че се смята дарен или бездарен. Това определение е излишно и ми се вижда просяшка работа. Ето, господ бог ти е дал талант, значи е обърнал повече внимание на тебе, а защо точно на тебе? . . . И ти като облагодетелствуваш с това дарение имаш право да се налагаш и да благоденствуваш, а тези, които не са ощастливи от него, да пасат трева.

Това подождене ми напомня изказването на "твоя" Горки, на което случайно попаднах, а може и да съм го чул от някого, осмивайки онези, които се изтъкват със своето "творчество" като продукт на таланта: "Мъглява и глупава дума, която създава между литераторите и читателите като че някакво съществено различие: читателят изумително работи, а писателят се занимава с особена свръхработа — "твори" . . . тази дума или думичка има опасност да отдели литераторите от всесъзнателна армия на строителите в особена аристократическа група "жреци" или, по-просто казано, "попове на изкуството", а пък аз ще допълня, че такива хора сякаш обличат пьстрата отличителна униформа на таланта и започват да позират с нея. Това са самозванци според мене. По-симпатични са ми тези, които виждат добре и у които личи разум и воля, които съзнават, че са попаднали на крив път, и на тях си дължен да помогнеш. Те лесно могат да те разберат, когато им посочиш правия път, и единодушно тръгват по него и ти благодарят. Значи, имат съзнание и самокритичност, бързо се ориентират по него и с това печелят моите симпатии. Това е истинският талант, той стои по-горе от онези, които ми го посочват, както и други са го казвали и установявали."

Няколко дни, преди Далчев да отиде във Виена, за да получи наградата „Хердер“ — а това беше в началото на пролетта, — излязохме да се поразходим в парка. Чувствувах се неговото задоволство от предстоящото заминаване и от възраждането на природата ни. Вглеждаше се в нападните дървета и примижаваше. Не виждаше добре тяхната красота. Не помагаша и подсилените диоптри на очитала му. Това нещо малко помрачаваше настроението му. То даде повод да заговори и за родината:

„Тя не е — каза Далчев — само красота и добро, но и родилни мъки. Те са неразделни с нея. След тях се ражда новото, надеждата и очакваното щастие, но при Самуил те са залез, без лъчи и без очи — пълна слепота и ужас. Българите са изживели много ужаси, които все пак не са могли да ги унищожат, дори и този най-голям до това време със Самуиловата трагедия, която и Димитър Талев не можа да представи такава, каквато е била, не затова, че на този автор не му стига силата на таланта да го каже, а че онова време далечно се губи в догадките. Ако той беше негов съвременник, то щяхме да четем нещо изключително, нещо по-действително и с това по-завладяващо. Интуицията на писателя е често пъти и слабост. . .

Печко Славейков се опита да поетизира тази Самуилова трагедия, но тя е представена с общи черти и като така нарисувана, е непълна.

При нея изразът поначало си остава безпомощен. За да го представиш както трябва, трябва да умреш с него. Чувал съм за някои румънски автори, които, като описвали процеса на едно убийство, получавали шок и изпадали в състоянието на убития.

Но как да опишеш ослепяването на четиринадесет хиляди войници! С това неколкократно убиване на всеки един. Как трябва да се държи и движи това перо по хартията? Земята се гърчи със своите земетресения, урагани и наводнения, като предизвиква ужас и създава поразни, но тук липсва човешката злоба, която изважда очите на толкова хиляди хора, чинто стонове и викове са много по-силни от тези на ураганите. . . Аз ги чувам и днес както в ученическите години. Но Самуил най-дълбоко ги е изживял с разрива на сърцето си — това сърце, което е било бич за Византийската империя. Ларошфуко тук не е прав, като пише, че „ние имаме достатъчно сили, за да повесим чуждото страдание.“

„Но Чехов препоръчва да бъдем хладни в писането“ — споменах аз.

„Моята голяма почит към Чехов — отговори Далчев, — но такова писане е парадоксално; лицемерно и сухо е.“

Аз се помъчих да обясня и оправдая такова писане въпреки категоричността на Далчев:

„Но преди да пише за най-нагорещените и напрегнати положения, Чехов ги е изживявал и се е опарвал. Хладината му е била необходима за съсредоточаване, за по-вярното и майсторско представяне. Налага се пак да напомня за чисто белия екран, на който по-ясно изпъкват образите на живата картина. Налага се да спомена за моя скромен опит: когато съм писал стихотворението „При Сухата река“, не съм чувствувал тази горещина на действителното събитие, което ме е поразявало преди. Това е едно от малкото мои стихотворения, които съм се постарал да запомня. Бихте ли имали търпение да го чуете?“

Далчев се съгласи.

Виждал съм снаряд взривен на войника,
на друг в стомаха му „дум-дум“ как експлодира;
от рак най-близкият човек как умира;
чел съм погнусен за жестокоста велика:
набиване на кол, одиране със кремък —
ревът на ужаса в пъклена поема. . .
Израства мъката с целия си ръст,
за нея представите изгубват всяка сила,
когато спомням си за таз на Самуила.
Дори спартаковци, разпънати на кръст,
с последния си дъх са гледали с очите.
Очи! Очи! Прошталната ви светлина
беше в горящото желязо във вас забито.
И зейна бездната с чудовищна злина.



вод изградихме научни теории, за да си обясним нейният произход. Накрая успяхме да възстановим съществуването, което е оставило тази следа; но ето, ние признаваме, че стъпката е от нашия крак.

От суровата действителност се стига до фантастичното, както от най-грубият материализъм до най-деликатния идеализъм, и двете неща са като духа и тялото, които взаимно се крепят и засилват.

Науката е като картоиграчеството. Тя се увелича от откритията си, които целят да надмогнат природата, да изтискат всички нейни ресурси, да я преодолеят. Те стигат граничната линия на позволеното, след което идва превъртането, опасността от големите открития и печалби и възмездието.

На този свят всичко се плаща и аз не зная нещо хубаво, което съм получил, да не съм го заплатил с нещо противно на него, а често и двойно. Така повечето и от хората стигат до тази равностметка. Е, имало е и има щастливци, на които повече е давано, отколкото е вземано, но това са изключения, за които все пак други са заплащали. . .

Та като се обрнем към по-голямата, космичната мярка, положението е почти същото. В големите съвременни открития виждам много по-голяма и близка опасност от това безмълвие и безкрайност на вселената и тишината ѝ, която може да ни погълне с този малък шум, който предизвиква земята в себе си, и ужасът на Паскал да е съвсем дребно чувство, което предизвиква безмълвието ѝ. . . Затова този Космос с въпросите около него, които той предизвиква в човешкия ум, ми е неприятен и се отнасям враждебно към него.

Говори се за първичен взрив, както преди се говореше за първичната клетка на живота, но често ми идва наум да си задавам този детски въпрос, какъвто си е задавал и Мопсан, когато е страдал от своята болест и е слушал до втръсване за нейните причинители — микробите: „Добре, но откъде идват тези микроби?“ Питам се и аз откъде идват тези първични клетки, откъде черпят ресурси този първичен взрив, за да изпълни пространството, този безкраен съд на вселената, който си остава и най-загадъчен.

Също съм си мислил като децата: ако имах една ръка с огромна сила и възможности, която може да обере като комарджийска шапка, както когато търкалящата се топка падне на зеро, всички тези галактики, за които астрономите твърдят, че в пространството те са по-нагъсто разположени и от звездите в тях, то къде и в кое друго пространство ще трябва да се разположат тези звезди, тези небесни тела. Тук не ми стигат умът и словото покрай него, за да изразя това, което ме вълнува. Но и да го изразя, какво от това? Но да речем, че и последната тайна ни се разкрива, накрая пак ще се стигне до заключението на Толстой, който се е запитвал: „Да кажем, че ще налямина известността на Пушкин, на Шекспир и се съдоби с най-големи богатства: е, какво от това?“ — се запитал с ирония, виждайки пустотата накрая.

Ние се борим с природата и против природата само с нейните ресурси, с това, което тя ни дава и въоръжава, а не с това, което независимо от нея можем да създадем. Ние можем да предизвикаме нейните стихии да се борят една срещу друга, а оттам и срещу нас, но можем ли да представяваме тези стихии? Ние можем да натиснем само бутона на машината, за да се задвижи. . . Ех, Младенов, как детски се заплетохме в този глупав въпрос, та не ни оставя на спокойствие!“

„Но на мене ми прави впечатление — казах аз, — че вие, който сте така враждебно настроен към космоса и неговите въпроси, сте добре запознат с него и с тях.“

„Но аз постъпвам така, както се проучва противникът — отговори Далчев. — Ларошфуко иронизира тези, които разказват едно и също нещо много пъти, без да се осъзнават за него. Но честото, многократно разказване на едно и също нещо е неизбежно и от най-умната и осъзната глава. Не може един хубав филм да се прожектира само веднъж, както и една интересна случка, да се разкаже само веднъж. Една добра стока не бива в ограничено количество да се произвежда. Тя трябва да има достъп за по-широко ползване. Затова вечните въпроси за произхода на вселената, за нашия произход винаги ще бъдат тълкувани и интересни от всички страни на човешкия дух — от философията, науката, религията — и те никога няма да го засягат. Тайните на природата, особено пък тези въпроси, ще си останат неин монопол, недосегаеми, велики и дори когато ще се смята, че те са досегнати и разрешени. И така трябва да бъде. Защото ние, частиците от тези тайни, не можем да разкрием огромната, цялата тайна. И по-добре е, защото така ще бъдем предпазени от пълното разкритие, което ще бъде и проклетие за нас, за човека. . .

Природата си остава една всемогъща красавица, която не е суетна, не кокетира, не търси мъж да бъде разкрита. И пак ще кажа, така трябва да бъде. Не е редно да прояви такава слабост; да се подценява, като бъде разкрита напълно от едно, макар и мислещо създание, каквото е човекът!"

Този общителен човек, непосредствено въздействащ с голямата си култура и сърдечност, има у себе си и нещо камерно, патриархално, което се чувства особено в неговата поезия. Той неслучайно е озглавил първата си книжка със стихотворения „Прозорец“ и това заглавие би трябвало да носят и останалите. Той е нещо основно в нея. Той разкрива: сребърен път, сребърни клонови, от които посребрени листа се отронват; в сребърната бяла гора и вълшебната птица с лъчезарни златни пера; дърветата възпламват, искрят.

Без прозореца не може да се живее. Той представлява сякаш едно око, което е отправено към света на душата. Но той разделя и един свят от друг — вътрешния и външния, — като стремежът му е първият да доминира над втория. Всичко, което прониква през него отвън, трябва да бъде в съгласие с това, което е вътре в него. В противен случай то губи от значението си. Така този прозорец представлява една гранична линия между два свята и като фокус би трябвало да ги слее, но в действителност това си остава само пожелание. Това не е лесна работа, защото до този прозорец недоразуменията, враждебността и противоречията са големи. В „Метафизичен сонет“ прозорецът разкрива безстрастно живота и смъртта, като ни кара да си спомняме за злоещото око на Луцифер, от който погледът неволно се отдръпва. Страшна е гледката през този прозорец, край чиято рамка се чувства още по-дълбоко човешката мъка.

И въпреки тези живи разкрития на единия и другия свят, които прави Далчев през прозореца, той все пак като че остава безстрастен до него. Яворов търси отдушник от тежкото положение по един мистичен път, като го превръща в лично страдание, докато Далчев го разкрива такова, каквото е, без пресилени терзания и саморазяждания, така както се доверява на приятел.

Стихотворенията на Далчев, макар и различни по съдържание и форма, имат нещо от фрагментите му. Те са като другото крило на птицата. Същественото в тях е липсата на патос, на надухата театралност, която често се среща в поезията на много поети. И именно този най-малък грешник в нашата поезия в това отношение прави изповед за своите толкова малко на брой стихотворения, писани повечето в неговата младост, че изпитва известно, или по-скоро неизвестно удобство от тях.

В неговата поезия има нещо от мудността и блясъка на очилата му, от огледалото на хамаляна, което носи на гърба си и в което се отразява цял един свят. В тях се чувствуват широкият му люлеещ глас, изблик на умиление, което често го вълнува, а също и атмосферата, в която про шумуват метафорите.

Другарството е също едно от големите чувства, без което Далчев не може и което владее сърцето му. От него понякога се е излъгвал и това го е карало да чувства, че опустяват светът и душата му, и да страда много, но това е данъкът, който плаща онзи, който безрезервно се отдава на хората, и особено на приятелите. Другарите на Далчев са предимно млади хора, защото неговите връстници „няма какво повече да го научат“. И наистина те го подмладяват и чрез тях долавя ползла на новото и надниква в бъдещето, както подчертава във фрагментите си.

Далчев чувства старостта като нещо случайно и нежелано, дошла сякаш поради някакво провинение, което неволно е извършил. Затова спасението от нея е в общуването с младите.

Самопризнанието на Далчев, че е „автор на изречението“, е доста сериозно обвинение, което ми напомня това на Стефан Цвайг, като подчертава със съжаление, че неговото творчество е откъслечно, и все пак честолюбие на нашия писател е насочено към тези два жанра — поезията и моралистиката, — фрагментарността, която ни е добре позната и не без задоволство се оприличава на уличен фенер, който припламвал неочаквано, когато някой се е облегнал на него.

Това крайно сполучливо сравнение за работата му в литературата на пресекулки наистина много допада на тези, които, както забелязва той, са запазили детския поглед за чудноватото. Далчев неведнъж е разведрял нашата литература с такива свои припламвания на мисълта, а те са сега ясен признак за неговия духовен ръст и култура. Те са като цефеидите, чрез които се измерват разстоянията до звездите и другите небесни тела. Тези припламвания не са случайни, а са плод на дълго търсене и опит през годините. Усилията и пътят до тях са почти толкова дълги, колкото за

